

Det finns två grundläggande synsätt i arbete med personer med utvecklingsstörning – det humanvetenskapliga och det naturvetenskapliga, menar Ingalill Stefansson. Hon har trettio års erfarenhet som utbildare och handledare inom sociala omsorger.

Förklarad eller förstådd

Av Ingalill Stefansson, Söderhamn,
doktorand i pedagogiskt arbete vid Karlstads universitet.

Om jag har bekymmer, är ledsen, saknar en för livet viktig funktion eller har råkat ut för något som innebär ett tillkortakommande, nog skulle jag vilja att någon förstod mig och kom mig till mötes, istället för att bli förklarad och åtgärdad! Nog skulle jag önska att redskapen för den person jag behöver omsorg från inte skulle bestå av styrscheman och åtgärdsprogram, utan utgå ifrån förståelsen av livet och levandet.

Hämta kunskaper från verkligheten

Enligt min mening bör vi hämta vår kunskap om social omsorg från funderingar om existensen och verkligheten, – ja, från funderingar som alla har – även personer med utvecklingsstörning. Inte bara målgruppskunskapen, det vill säga kunskap som rör personer med autism eller andra diagnosgrupper, borde utvecklas, utan framför allt den kunskap som rör alla människor. Jag talar om kunskapen om livet – livsförståelsen.

Kunskaper får vi genom att lära av exempel från verkligheten, genom att dela med oss och reflektera tillsammans. Social omsorgsvetenskap är just att granska och utveckla den kunskap som finns på fältet. Att reflektera och teoretisera över exempel som är iakttagbara eller upplevda av personen själv eller dennes personal. Det är inte frågan om att finna en metod, utan att flytta fram sin förståelsehorisont, genom mötet med det främmande.

Lämplig litteratur

Det finns många filosofiska begrepp och tankegångar som kan tjäna som hjälp på vägen att förstå de komplexa dilemman som är omsorgsarbeters och pedagogers vardag.

Social omsorg, omnämnt i regeringsformens 1 kap § 2, låter sig inte med lätthet definieras. Ett sätt att få grepp om mångfalden och att fånga fenomenet kan vara att dela upp innehållet i olika områden. Jag tror att de flesta kan hålla med om att social omsorg, bland mycket annat, handlar om *kultur, ansvar, kunskap och makt*.

Bland den litteratur som jag funnit användbar och någorlunda lättillgänglig för social omsorg kan nämnas *Det etiska kravet* av K. E. Løgstrup, *Modet att finnas till* av Paul Tillich, *Att kunna tala allvar med sig själv* av Henry Cöster samt Levinás betraktelser om ansiktets motstånd i boken *Etik och oändlighet*. Dessa författare är teologer och filosofer med de gemensamma nämnarna *ömsesidighet* och *situationsetik* som grund för sina resonemang.

Förståelse eller träning?

För att demokrati, delaktighet och medborgarskap skall betyda något verkligt, ha en realitet för människor med utvecklingsstörning, måste de få stöd i de livsförståelsefunderingar som vi alla människor har, istället för att *tränas in* i en samhällsgemenskap.

"Min erfarenhet är att det människor prioriterar, när de får välja, är att söka komma till rätta med livet och hitta sin plats i världen."

Ingalill Stefansson arbetar inom Särvox som är en del av CFL (Centrum för flexibelt lärande) i Söderhamn. Där bedriver man också forskning. Artikeln bygger på Ingalill Stefanssons bok *Med den andres liv i min hand*. 2005. Sitt arbete med Etiska torg har Ingalill Stefansson beskrivit i en rapport: *Etiska torg i daglig verksamhet*. 2002. Skrifterna kan beställas från CFL. Tel 0270-758 00, e-post: kontakt@cfl.soderhamn.se

Min erfarenhet är att det människor prioriterar, när de får välja, är att söka komma till rätta med livet och hitta sin plats i världen. Denna ambition eller önskan har berört mig djupt och skakat om min tillvaro som utbildare.

Som lärare är man fylld av goda avsikter att hjälpa till att förmedla kunskaper som gör det möjligt för eleven att klara sig och skapa sig ett bra liv. Det är jobbigt att få syn på den förtvivlan, ångest och rädsla som hindrar eleven från gott varande i världen och som eleven vill lära sig att förstå och komma till rätta med. Orden för livet tycks intressantare än yttre kunskap.

Var hittar jag det pedagogiska materialet, läroboken för sådan kunskap? Den finns inte. Jag själv är redskapet. Med min egen livsförståelse ska jag hjälpa min elev, min nästa, att förstå sitt liv. När det inte finns en metod med stort M blir reflektion tillsammans med andra viktig. Den sätter ord på min egen tysta kunskap och förmedlar orden till den andre. Jag får flytta fram min förståelsehorisont, vilket är ett risktagande. Citatet från en personal som deltog i vår verksamhet med Etiska torg (se s.33!) uttryckte risken med denna verksamhet på följande sätt:

"Etik är jobbigt. Man får syn på sig själv – på gott och ont."

Två synsätt

Det är viktigt att man polariserar olika arbetssätt inom social omsorg. Att medvetandegöra skillnader är viktigt för att kunna förstå olika konflikter inom och mellan personalgrupper. Ofta möts man utifrån helt olika synsätt och kan därför inte samtala.

Jag vill här beskriva två arbetssätt, det ena kallar jag för *efterföljande på humanvetenskaplig grund* och det andra för *styrande på naturvetenskaplig grund*.

Foto: Hans Hallerfors

Inom den humanvetenskapliga traditionen är beteenden intentionella, det vill säga de har ett syfte och en mening. Bakom ett beteende finns alltid ett syfte eller mening för personen själv. Inget beteende kan förklaras med vad vi i vår kultur kallar ett "stört" eller avvikande beteende på grund av en (hjärn-)funktionsstörning.

Med en naturvetenskapligt grundad pedagogik sätter man sin lit till det mätbara, det går att testa fram vad som skall korrigeras och åtgärdas.

"Med min egen livsförståelse ska jag hjälpa min elev, min nästa, att förstå sitt liv."

Dilemman i vardagen

I en daglig verksamhet för personer med utvecklingsstörning och autism har såväl ledning som personal tolkat sitt uppdrag som att tillhandahålla

"goda dagar" enligt personernas önskemål.

De använder sig av ett arbetssätt som grundas på humanvetenskap. Personalen har genomgått utbildning och får handledning.

Plötsligt en dag ringer en pedagog från landstingets habiliteringsverksamhet till personalen och ber att få komma till personalgruppen och berätta hur det är att vara en person med autism, vad det har för konsekvenser och hur man gör för att hjälpa. En av personerna hade nämligen utretts och testats som varande en person med autism, fick de veta (efter en livslång tillhörighet inom omsorgen).

Pedagogen lanserade Teacchmodellen med dess styrande arbetssätt trots att personalgruppen genomgick utbildning och fick handledning i ett motsatt förhållningssätt. Ändå anses det självklart att det är den senare modellen som ska vara styrande.

Olika inriktning

För att illustrera de olika arbetssätten kan vi följa Anna som har fått diagnosen autism och som går på Särvox.

Ett humanvetenskapligt arbetssätt

Annas skolvardag om arbetssättet är en konsekvens av ett humanvetenskapligt sätt att betrakta det mänskliga psyket.

Anna får använda sin utbildningstid på det sätt hon önskar med stöd och service av pedagoger. Hon har genom de år hon studerat varierat och förändrat, ja utvecklat sitt skolarbete på ett mycket målmedvetet sätt. Det finns ett syfte och en mening i det hon gör, även om hon med ord inte kan berätta detta för oss.

Vår roll blir att hjälpa henne sätta ord på det hon gör och anser viktigt, vilket innebär att hjälpa henne förstå livet. Vi får vara med på en resa där hon arbetar med att våga vara i världen utan sin underbara mamma. Från början tog hon med sig saker från hemmet till skolan och från skolan hem. Hon förband sina båda livsvärldar. Innan hon gick hem från skolan gick hon runt i rummet och tog på väggarna, skåpen och tavlan som om hon ville sätta spår av dem i sina händer, eller kanske spår av sig själv på dem.

Det första hon sysslade med när hon började i skolan var att plocka ut undervisningsmaterial, som fanns i ett stort skåp i rummet. Hon lade alla saker på katedern, satte sig där och pysslade med allt, sorterade på sitt sätt, pratade om vad hon gjorde och såg. Hade hon ett räknematerial framför sig förstod hon dess ändamål och började ramsräkna – på sitt sätt. Anna duktigt uppreparde hon blandat med Anna vill skrika. Kan själv, sa hon ofta. Det var viktigt att jag inte styrde, visade eller överhuvudtaget fanns och störde hennes utforskande av vad världen erbjöd. Hon tog alltid med sig bitar och föremål från sakerna hon undersökt.

Hon ville också bli läst för ur en bok hon själv tog ut från bokhyllan. Under läsningens gång pratade hon och ställde frågor till mig

"Innan hon gick hem från skolan gick hon runt i rummet och tog på väggarna, skåpen och tavlan som om hon ville sätta spår av dem i sina händer, eller kanske spår av sig själv på dem."

om var de olika personerna från hennes dagliga verksamhet var, hon ville veta vad det skulle bli för mat under hela veckan. Ibland anknöt hennes frågor till den lästa berättelsen. Hon skulle själv sätta tillbaka boken i hyllan. Om jag glömde mig och ställde in boken i hyllan tog hon genast ut den och ställde själv in den. Hon hade med andra ord "superkoll" på tillvaron.

Åren har gått och Anna uppvisar allt mindre stört beteende. Hon arbetar fortfarande med det hon önskar – med att försöka förstå världen. Hon vill ofta prata. Vill prata med Ingalill, säger hon och vi

söker tillsammans orden för det hon vill veta om världen och sin plats däri. Anna har den senaste månaden börjat benämna sig själv med jag. Hon har blivit någon i relation till en annan.

Ett naturvetenskapligt arbetssätt

Annas skolvardag om arbetssättet är en konsekvens av ett naturvetenskapligt sätt att betrakta det mänskliga psyket:

Inget lämnas åt slumpen, allt som sker i undervisningssituationen är i detalj planerat och reglerat utifrån det test som gjorts. Detta för att Anna inte skall bli förvirrad och orolig. Vem Anna arbetar med, vad Anna skall göra, hur länge och på vilken plats detta skall ske, visas för Anna på arbetsstationen, på ett bildkort på schemat som består av ett vertikalt band med inplastade kort med bild eller text. När aktiviteten är utförd lämnas bilden vid arbetsschemat på arbetsstationen, vänd med baksidan fram, så att Anna skall veta att aktiviteten är utförd. Nästa bildkort i raden studeras och vad som där visas utförs. Uppgifterna relateras till delmål som med jämna mellanrum utvärderas, och nya delmål sätts upp.

Det första kortet Anna tar på sin arbetsstation visar alltid en bild på hennes arbetsplats. Vid Annas arbetsplats finns tre plastkorgar på den vänstra sidan av bordet. I varje korg finns en uppgift som hon skall göra självständigt. Hon tar den första korgens uppgift, vilket är en skrivbok där jag markerat den sida hon skall göra med ett gem. Hon skall skriva sitt namn på en rad som slutar med ett foto på henne själv. Korgen där hon hämtat sin uppgift ställer hon på bordets högra sida. När uppgiften är utförd lägger hon tillbaka den i korgen.

I nästa korg ligger en burk med skruvlock och ett papper med siffran 5. Hon har i uppgift att skruva på och av locket fem gånger. Uppgiften motiveras av att hon inte kan koka kaffe. Situationen kaffekokning har noga analyserats och utretts med avseende på vilka av de 22 moment man behöver kunna för att klara att utföra just kaffekokning. Det visade sig att Anna inte kan hämta kaffet ur burken på den dagliga verksamheten. De övriga momenten kan hon. Innan hon börjar skruva av och på locket ställer hon korgen på höger sida. Efter avslutad uppgift lägger hon tillbaka burken i korgen.

Den sista korgen innehåller en karamell – belöningen för att hon klarat sina uppgifter så bra. Hon tar sin karamell och ställer korgen på höger sida. Då det första kortets aktiviteter nu är utförda tar hon kortet och går till arbetsstationen, hänger tillbaka det på schemat med baksidan synlig, beviset på att hon nu har utfört uppgifterna.

"Situationen kaffekokning har noga analyserats och utretts med avseende på vilka av de 22 moment man behöver klara för att utföra just kaffekokning."

Etiska torg

Söderhamn har man länge arbetat med något som man kallar Etiska torg inom den dagliga verksamheten. Personalen för dagligen en egen dokumentation av arbetet. Sedan samlas man en gång i veckan och reflekterar över viktiga händelser. Metoden som skapats av Ingalill Stefansson syftar till att skapa ett forum där personalen kan förbättra sin lyhördhet och sin förmåga att utvärdera den egna verksamheten.

”Dokumentationen är viktig eftersom den dels ger möjlighet till reflektion dels blir grunden för ett utvecklingsarbete, eftersom man bättre ser vad som händer i arbetet”, säger Ingalill. ”Det finns ofta ett stort motstånd från dem som inte är vana att uttrycka sig i skrift, men det är en träningsfråga. Efter ett tag blir dokumentationen ett behov hos de flesta. Det blir ett sätt att få ord på all den tysta kunskap som finns i en arbetsgrupp. Ett slags vardagslärande där man delger andra något som man tycker är viktigt. Man blir sedd och hörd.”

Det etiska torgets fyra hörnspelare

1. Den dagliga reflektionen. Att man funderar över det som händer.
2. Dokumentationen. Att man ensam, minst en halvtimme varje dag, skriver ner funderingar och upplevelser i arbetet. Dokumentationen är privat och behöver inte visas upp för andra, men den är obligatorisk.
3. Möte en gång i veckan då man väljer ut en eller två saker som man dokumenterat och som man vill delge de andra.
4. Att man tar del av de andras dokumenterade erfarenheter och gemensamt diskuterar dem.

Det är dags för nästa kort som visar en bild av henne själv och mig sittande i soffan med en bok. Hon går till soffan där en bok ligger och väntar. Jag sätter mig i soffan och läser boken för henne. När läsningen avslutats tar hon kortet och går till arbetsstationen och vänder detta med baksidan fram. Ytterligare några kort finns och i och med det nya uppgifter som skall betas av innan slutkortet med taxibilen tas. Då vet hon att studietiden på såröv är till ända för den här gången.

Tomma ord

Tiden på såröv omfattar endast en eftermiddag i veckan. Att bli styrd under så kort tid kanske inte kan tyckas så farligt eftersom vi är vana vid att skolans traditionella arbetssätt är utbildning genom styrning. Men de styrande och korrigerande arbetssätten, överfört till den dagliga verksamheten och boendet där människor tillbringar hela sitt liv, innebär att värdegrundens tal om delaktighet och inflytande bara blir tomma ord.

Ska få livsförståelse

Henry Cöster, professor i religionsvetenskap vid Karlstads universitet talar om våra livsförståelsekompetenser som språk, ömsesidighet och ansvar. Anna saknar dessa eller delar av dessa; därför behöver hon omsorg. Omsorgen ersätter de saknade kompetenserna. Den livsförståelse hon inte har, som hon kämpar för att få, skall hon erhålla genom omsorgens människor. Med hjälp av sin egen livsförståelse ska de

- med *språkets* hjälp förklara livet här och nu, där och då, så att hon kan förstå livet allt bättre,

- med *ömsesidighetens* hjälp, sin närhet och sin medmänsklighet finnas vid hennes sida, vara nästan som ser, hör och förstår, dvs. bekräftar hennes varande i vår gemensamma värld,

- *svara an* till hennes rop eller behov och förstå vad det är hon i egenskap av min nästa behöver.

”Den livsförståelse hon inte har, som hon kämpar för att få, skall hon erhålla genom omsorgens människor.”

Ska lära sig följa de sociala normerna

Det naturvetenskapliga arbetssättet handlar inte om att med *språkets* hjälp försöka förklara livet. Möjligen kan man förklara att Anna är en person med en hjärnfunktionsstörning som har biologiska orsaker och som innebär att Anna inte kan förstå hur jag tänker eller känner. Jag kan alltså inte använda min egen livsförståelse för att hjälpa henne förstå.

Det jag kan hjälpa henne med är att få ett värde i att hon lär sig korrigera sitt beteende och lär sig göra allt fler aktiviteter, som innebär en socialisation. Det hon gör har ingenting med livsförståelse att göra, istället handlar det om att lära sig följa de sociala normerna – på bekostnad av vad det etiska kravet säger att vi skall göra för Anna.

Inte heller handlar det om att vi i egenskap av personal eller lärare använder oss av *ömsesidigheten*. Inte i annan bemärkelse än att vi ska hjälpa henne att förklara hur hennes tillvaro kommer att gestalta sig under hela dagen, vad hon ska göra, med vem hon ska göra det hon ska göra, på vilken plats det ska ske och hur lång tid det hon ska göra kommer

att ta. Vi ska se till att hennes styrschema fungerar och lära henne att klara de givna aktiviteterna självständigt. Vi ska alltså medverka till att träna bort vår närhet till Anna. Resultatet blir att hon inte vågar lita på någon och träningsprogrammet kommer att förstärka hennes visshet att det inte finns någon för henne att bli sedd och hörd av.

Att svara an till hennes behov är inte aktuellt, utom i de fall då hennes önskningar och behov sammanfaller med vad vi med hjälp av standardiserade tester identifierar som viktigt att träna.

Våga reflektera

Sammanfattningsvis skulle jag önska att vi inom den sociala omsorgens alla led, politiker som tjänstemän, skulle våga reflektera över hur vi verkar för delaktighet och inflytande över det egna livet för de personer som nyligen tillerkänts fullt medborgarskap, genom att ställa följande två frågor:

- Söker jag förstå människan, min nästa – eller söker jag förklara henne?

"Söker jag förstå människan, min nästa – eller söker jag förklara henne?"

- Hör arbetssätten till förståelsesfären eller förklaringsfären?

Framför allt önskar jag att vi tillsammans skulle ta konsekvenserna av en sådan reflektion genom att ändra inriktning på stödet där det behövdes. Vi ute på fältet kan lära av varandra och av de personer som nyttjar den sociala omsorgen.

Vilken omfattning och färg den andres värld får för honom själv, är jag med att bestämma genom min hållning till honom. Jag bidrar till att göra den vid eller snäv, ljus eller mörk, skiftande eller enformig – och inte minst bidrar jag till att göra den hotande eller trygg. Inte genom teorier eller åskådningar utan genom min blotta hållning. Därför finns det ett outtalat, så att säga anonymt krav på oss att ta vara på det liv som tilliten lägger i vår hand.

Ur *Det etiska kravet* av Løgstrup, K. E. 1994.

Tommy Andersson, Grunden:

En viss godhet är äcklig.
Den godheten är institution.
Den ska mosas.
Det är likadant i hela världen.
Bilderna av människor med Downs syndrom som sitter på gräsmattan utanför institutionen och ler i solen.
Innanför murarna är allt grått och människor deprimerade.

I institutionsvärlden måste alla som kallas utvecklingsstörda vara glada.
Förr bodde folk på solbacken, solgläntan, havslyckan eller lyckorna.....(inte så länge sen)
Om någon är sur så skrivs det upp i pärmen att man är svår och besvärlig.
Vems fel är det att Anna är ledsen?
I institutionsvärlden skall alla vara glada fastän ingen är det.
Inte personalen heller.
Felet är att det finns en så stark felaktig kunskap och att det fortfarande handlar mest om omvårdnad.
Det är egentligen inget fel på omvårdnad.
Felet är att folk daltar.

När vi säger använd hjärtat och magen mer än hjärnan menar vi att människor måste sluta låtsas att de är någon annan än den de är.
Man måste acceptera verkligheten.
I verkligheten är människor både ledsna, sura och glada och ibland ilska.
Det är det som man måste lära sig möta och acceptera.
För det går inte att komma ifrån.
Det hjälper inte med soliga bilder.
Verkligheten är inte roligare eller godare än vad den är just nu.
Så är det.

Tommy Andersson, Grunden-staben och ansvarig för Grunden-Akademien. Mer om Grunden finns på: grunden.se

Alla Klick-filmerna i ett paket
DVDboxen ute nu!

Kärlek och relationer

Grunden Media
MIRAFILM

Organisationer/företag: 600 kr
Privatperson: 300 Kr
obs. momsbefriat

Beställ från www.grundenmedia.se 031 85 72 85